

УДК 930.9.943.7.086

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.54080

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ, ВИХОВАННЯ ТА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА ПРИКЛАДІ РОМСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ДРУГОЇ ПОЛ. XX – ПОЧ. XXI ст.

© Н. Б. Малець

У статті розглядаються чисельні проблеми, що нагромадилися у ромській національній меншині на Закарпатті на рубежі XX–XXI ст. У час становлення багатукладної економіки владні структури, громадськість України мають допомогти самотньому ромському етносу міцно стати на ноги, відродитися, знайти в суспільстві своє гідне місце

Ключові слова: *етнос, роми, етнополітичні, процеси, інтеграція, соціум, національна, меншина, виховання, громадськість*

The article discusses numerous problems in the roma national minority in Transcarpathia around the turn of the XX–XXI centuries. At the time of the formation of the multi-structural economy, the public authorities of Ukraine have to help roma ethnos to become firmly on its feet, reborn, find their rightful place in society

Keywords: *ethnos, roma, ethnopolitical, process, integration, society, national, minority, education, public*

1. Вступ

Роми на Закарпатті – п'ятий за чисельністю народ Закарпатської області. За даними перепису населення 2001 року їх налічувалося 14 тис. (1,1 % населення області), що становило майже 30 % циганського населення України. За неофіційними оцінками закарпатських експертів їх кількість на Закарпатті може сягати 40–50 тис. (3,2–4,0 % населення). Основним місцем проживання закарпатських ромів є рівнинні райони області (Берегівський, Мукачівський, Ужгородський, Виноградівський).

Згідно з даними перепису 2001 р. на території Закарпатської області мешкало 14 тис. ромів за національністю. Проте реальна їх чисельність є вищою, оскільки значна частина ромів вказує українську або угорську національність.

Так, соціально-демографічне обстеження умов життєдіяльності ромів Закарпаття, проведене на початку 1990-х років, виявило їх фактичну чисельність у понад 20 тис. осіб, або 1,6 % населення області, що майже на 8 тис. більше ніж за даними перепису 1989 р. За даними подворових медичних обходів, чисельність ромського населення Закарпаття на початку 2012 року оцінювалася у 39 270 осіб, або 3,1 % населення області.

2. Аналіз літературних даних та постановка проблеми

За даними перепису 2001 року, з 14004 ромів області, більше 79 % проживали у містах і районах Ужгородському, Берегівському та Мукачівському. Зокрема у м. Ужгород і районі – 4727 (33,8 % загальної чисельності в області), у м. Берегове і районі – 3906 (27,9 %), у м. Мукачеве та районі – 2444 (17,5 %).

За даними перепису 1989 р. у містах та селищах проживали 7 551 з 12 131 ромів Закарпатської області, або 62,2 %. За 1989–2001 рр. чисельність міських циган в області зменшилася на 5,3 %, тоді як кількість сільських збільшилася на 49,7 %. у 2001 р. у містах мешкали 7149 з 14004 ромів області (51,0 %), найбільше – в Ужгороді (1705), Берегові (1695) та Мукачевому (1130).

Про етносоціальні та етнокультурні процеси ромів на Закарпатті другої половини XX – поч. XXI ст. знаходимо інформацію в працях: Адам А. Е., Навроцкая Е. М. Цыгане Закарпаття в посттоталитарний період (по материалам периодической областной прессы) [1], Євтух В. Етносоціальні процеси в Україні. Можливості наукових інтерпретацій [2], Ємець Г., Мигович І. Цигани на Закарпатті: проблеми

соціалізації [3], Навроцька С. М. Цигани Закарпаття в посттоталітарний період. Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”[4], Lehoczky T. A munkacszi ciganyok [5].

3. Ціль та задачі дослідження

Мета даної статті – окреслити назрілі етносоціальні, етнокультурні та освітні проблеми ромського населення другої половини ХХ – поч. ХХІ ст.

4. Етносоціальні процеси ромів Закарпаття другої половини ХХ – поч. ХХІ ст

Проблеми інтеграції, виховання та духовного розвитку особистості у громадянському суспільстві ромської національної меншини другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. надзвичайно складне і багатогранне. Адже ромське населення Закарпатської області характеризується дуже низьким рівнем освіти. Значна частина їх є неграмотною та не має жодної освіти. За даними перепису 2001 р. серед закарпатських ромів вищу освіту мали 0,02 % населення, середньоспеціальну 0,2 %, середню 3,8 %, неповну середню 17,1 %. Лише початкову освіту мали 49,3 % ромів Закарпаття, а більше 25 % не мали жодної освіти.

За даними перепису 2001 року, у Закарпатській області налічувалося 2327 мононаціональних ромських домогосподарств з 12390 особами (88,5 % ромського населення Закарпаття). Середній розмір ромського домогосподарства становив 5,6 осіб (середнє по регіону – 3,9 осіб), що є найвищим показником серед всіх найбільших національностей не тільки Закарпатської області, але й всієї України.

Закарпаття є єдиним регіоном України, де ромська мова є рідною для незначної частки ромського населення (20,5 %). Рідною мовою більшості ромів Закарпаття є угорська, яку назвали рідною майже 2/3 ромів області. Майже виключно угромовними є роми Берегівського та Мукачівського районів, а також міст Берегова та Мукачева. Циганомовні роми переважають в Ужгороді, Хусті та частині населених пунктів Ужгородського та Виноградівського районів (напр., Середньому, Підвиноградіві). Повністю україномовними є роми Великоберезнянського та деяких інших гірських районів області. У Перечинському районі у населених пунктах Порошково та Тур’ї Ремети проживають волохи, етнічна група змішаного румунського і ромського походження, які розмовляють діалектом румунської мови.

За даними офіційного перепису 1989 р. в Закарпатті проживало 12131 ромів, а за даними соціологічного дослідження з 15.04.1989 р. – понад 20 тис. [12].

Упродовж ХХ ст. соціально-політичне і культурно-побутове становище закарпатських ромів не зазнало істотних змін. Якщо владні органи Австро-Угорщини майже не займались проблемами ромів, то урядові чиновники Чехословаччини впродовж 20–30-х років проводили певні заходи господарського і культурно-просвітницького характеру. Вони пропагували і заохочували у них розвиток промислів і ремесел, перехід до осілості, організували навчання ромських дітей і т. ін. У роки окупації Карпатської України угорськими фашистами (1939–1944 рр.) власті проводили щодо ромів заходи репресивного характеру, що часом набирали форм прямого фізичного характеру.

Із встановленням радянської влади становище ромів, не дивлячись на гасла “соціалістичного інтернаціоналізму”, було не менш важким ніж у попередні часи. Яскравим свідченням цього є Указ Верховної Ради СРСР від 5 жовтня 1956 р. “Про залучення до праці циган, які займаються бродяжництвом” і Постанова Ради Міністрів СРСР від 5 жовтня 1956 р. № 1373 “Про залучення до праці циган, які займаються бродяжництвом”. Треті пункти указу і постанови зобов’язували репресивні органи вилловлювати тих ромів, котрі ухиляються від роботи, і притягати їх до кримінальної відповідальності [8–10]. Хоча названі указ і постанова декларували необхідність створення для них робочих місць і умов для їх життєдіяльності, вони створили юридичне підґрунтя їх переслідувань з боку влади. У зв’язку з цим роми почали приховувати свою етнічну належність, вдаватися до обману влади і різних хитрощів. Все це ще більше сприяло як самоізоляції ромів від іноетнічного населення так і етнічній маргіналізації.

Найповніше маргіналізація ромів проявляється в їх пристосуванстві до домінуючого населення в кожному населеному пункті чи районі, до його вимог і традицій. Найчастіше це проявляється в тому, що вони приймають релігію й освоюють мову домінуючого населення. Роми, які проживають в угорських населених пунктах дуже часто називали рідною угорську мову, часто записувались в офіційних документах угорцями, а в українському етнічному середовищі – українцями.

Таблиця 1

Матеріали перепису 1989 р., щодо використання різних мов як рідних

Місто, район	Кількість циган	Рідна мова				
		циганська	українська	угорська	російська	інші
Ужгород	1992	56,7 %	9,6 %	28,3 %	3,9 %	1,5 %
Мукачево	2097	0,7 %	2,6 %	96,4 %	0,3 %	–
Берегівський	2705	1,4 %	1 %	97 %	0,6 %	–
В.березнянський	582	–	98,5 %	–	1 %	0,5 %
Виноградівський	928	97,3 %	0,2 %	2,3 %	0,2 %	–
Мукачівський	1002	6,5 %	24,9 %	68,5 %	0,1 %	–
Ужгородський	2626	6,5 %	14,2 %	78,9 %	0,4 %	–
Хустський	161	91,9 %	6,2 %	–	1,9 %	–

Дані, наведені в табл. 1, свідчать, що якщо в 1959 р. 27,3 % ромів назвали рідною ромську мову, то на 1989 р. кількість таких ромів зменшилась на 7 %. За цей же час численність україномовних ромів зросла з 5,4 % до 12,2 %, а кількість угромовних залишилась на рівні 66,3–66,6 %. Найвищий відсоток ромськомовних у Виноградівському районі (97,3 %) та в м. Ужгороді (56,7 %), де вони проживають як в угорському, так українському етнічному оточенні. У виключно українському Великоберезнянському районі 98,5 % ромів – україномовні, а в переважно угорському Берегівському районі – 97 % ромів угромовні. У м. Мукачеві 96,4 % ромів – угромовні, а в угорських селах Ужгородського району 78,9 % ромів – угромовні. Значне поширення угорської мови серед ромів пов'язане з тим, що більшість їх проживає в угорському етнічному оточенні, що їхня угромовність спирається на кількасотлітню традицію орієнтації на політично домінуючу націю [10]. Зростання численності україномовних ромів пов'язане з тим, що навіть в умовах формальної радянської державності України на них йшло невинне зростання господарсько-культурного і побутового впливу українців.

5. Результати дослідження

На сучасному етапі рівень освіти ромів залишається традиційно найнижчим, порівняно з іншими національними меншинами. Регулярно відвідує школу тільки близько 30% їх дітей. Причому присутні вони у кращому випадку на 1–2 уроках в день. Показник регулярності знижується від мало – до багатодітних сімей (35–24 %).

Загалом по області, згідно опитування ромів, 83,7 % їх діти одержали тільки неповну середню освіту, 14,5 % – загальну середню, 1,4 % – закінчили СПТУ, 0,3 % – здобули середню спеціальну і лише 0,1 % – вищу освіту. Відносно краще з освітою ромів в Ужгороді, Мукачеві, Ужгородському та Свалявському районах. Як показує аналіз, 43,3 % ромських сімей мають бажання дати своїм дітям неповну середню, 43,5 % – загальну середню, 8,6 % – середню спеціальну і лише 0,5 % – вищу освіту. Отже, невисокий освітній рівень батьків трансформується на дітей. Як результат, більша частина ромської молоді з різних причин залишається осторонь освіти, що значно звужує можливості реалізації її життєвих інтересів [2].

Припинивши давно кочування, сучасні роми перебувають у стані осілости та все ж практично завжди є в русі, динаміці. В теплу пору року їх можна зустріти далеко за межами України.

У 80-х роках ХХ ст. дедалі більше ромів стали одержувати державне житло. Тільки в Ужгороді, Мукачеві, Берегові та Виноградіві в багатоповерхових будинках їм виділено близько 400 впорядкованих квартир. Цей шлях найефективніший для становлення реальної осілости ромів, але й найдорожчий. В екзотичну рідкість перетворились колись традиційні для ромів професії: коваль, бляхар, лудильник та ін.. Товариська допомога, взаємний контроль, що в нормальних умовах продукують соціальну відповідальність, колективізм, в сучасному ромському середовищі практично відсутні. А це позначається і на не-

виробничій сфері. На Закарпатті зараз практично відсутні хори, танцювальні групи, оркестри, якими колись славилася і згуртовувалася ця етнічна група. Основними джерелами їх за відсутності особистого підсобного господарства є зарплата й соціальна допомога (пенсії, виплати на дітей тощо). Певну частину доходів ромські сім'ї отримують від жебрацтва [1].

Відсутність регулярної і повноцінної їжі, тіснота і холод, побутова забрудненість, інші негативні чинники зумовлюють високий рівень захворюваності ромів. У половини з них бронхіально-легеневі, у п'ятій частини – шлунково-кишкові хвороби, у 16 % – туберкульоз. Смертність дітей у віці одного року перевищує 11 %.

6. Висновки

В умовах загальної кризи, що останніми роками охопила всі сфери суспільства, життя ромського населення ще більше погіршилось. Дорожнеча, брак продуктів і товарів першої необхідності, ознаки безробіття, згортання житлового будівництва та інші явища значно ускладнили і без того нелегке їх існування.

Чинне українське законодавство в галузі етнонаціонального розвитку переважно орієнтоване на задоволення потреб етнокультурного розвитку етнічних меншин України та певною мірою на регулювання стосунків між державою та етнічними спільнотами і практично не передбачає механізмів регулювання відносин між різними компонентами етнонаціональної структури українського суспільства. Актуальним у цьому контексті має стати розробка спеціальних програм, які передбачають певні пільги для найбільш занедбаних етнічних спільнот чи таких, які в силу об'єктивних чи суб'єктивних обставин зникають як соціальні групи [3].

Складність проблеми, що нагромадилася серед цієї національної меншини, вимагає розробки цільової програми «ромське населення», пошуку джерел її фінансування, створення системи соціальної допомоги, відселення сімей з аварійних будинків, комунального благоустрою, мікрорайонів і вулиць, охоплення дітей дошкільними закладами, різними видами навчання тощо. Становище більшої частини ромського населення настільки жакливе, що мова йде про його рятування від соціально-культурної деградації та етнічної загибелі.

7. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Владні структури, свідомо громадськість України мають допомогти цьому самотньому народові міцно стати на ноги, відродитися і поступово зайняти гідне місце на землі, яка для кількох його поколінь стала батьківщиною. Цей народ, з свого боку, здатний збагатити етнічну палітру вільної демократичної держави, зробити свій внесок у творення цивілізованого, гуманного громадянського суспільства України [4].

Література

1. Адам, А. Е. Цыгане Закарпаття в посттоталітарний період (по матеріалам периодической областной прессы) [Текст]: матер. наук.-прак. конф. / А. Адам, Е. Навроц-

кая // Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті. – Ужгород, 1997. – С. 123–129.

2. Євтух, В. Етносоціальні процеси в Україні. Можливості наукових інтерпретацій [Текст] / В. Євтух. – К., 2004. – 242 с.

3. Ємець, Г. Цигани на Закарпатті: проблеми соціалізації. [Текст] / Г. Ємець, І. Мигович // Карпатський край. – 2001. – № 1(30). – С. 18–24.

4. Навроцька, Є. М. Цигани Закарпаття в посттоталітарний період [Текст]: матер. наук.-прак. конф. / Є. Навроцька // Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті. – Ужгород, 1997. – С. 116–122.

5. Lehoczky, T. A Munkacsi cziganyok [Text] / T. Lehoczky // Ethnographia, t. XVI./T. Lehoczky – Budapest, 1905. – 189 p.

6. Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР [Текст]. – М., 1963. – 84 с.

7. Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года. Т. 1-7 [Текст]. – М., 1972–1974. – 75 с.

8. Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті”. Статистичні дані. Додатки [Текст]. – Ужгород, 1977. – С. 213–235.

9. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник [Текст]. – Ужгород, 1980. – 94 с.

10. Народне господарство Радянського Закарпаття. Статистичний збірник [Текст]. – Ужгород, 1969. – 78 с.

11. Население Закарпатской области за данными всесоюзной переписи населения 1979 года. Статистический сборник [Текст]. – Ужгород, 1980. – 67 с.

12. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник [Текст]. – Ужгород, 1990. – 65 с.

13. Народы мира. Историко-этнографический справочник [Текст]. – М., 1988. – 644 с.

14. Національний склад населення Закарпатської області (згідно перепису 1989 року) [Текст]: матер. наук.-прак. конф. // Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті. – Ужгород, 1997. – 78 с.

15. Радянське Закарпаття за 35 років. Статистичний збірник [Текст]. – Ужгород, 1980. – 89 с.

16. Численность и состав населения СССР по данным всесоюзной переписи населения 1979 года [Текст]. – 1984. – 103 с.

17. Durych, J. Duse Podkarpatske Rusi [Text] / J. Durych. – Praha, 1993. – 175 p.

References

1. Adam, A. E., Navrocka, E. M. (1997). Cyganu Zakarpattia v posttotalitarnyj period (materialam periodičeskoj oblastnoj presy). Materials naukovopractical conference "Dergavne regulyvannu migetnichnuh vidnosun v Zakarpattia". Uzhgorod, 123–129.

2. Evtukh, V. (2004). Etnosocial'ni processes v Ukraine. Mogluvosti naukovuh interpretations. Kyiv, 242.

3. Yemets, G., Migovic, I. (2001). Cyganu Zakarpattia: problem socializacia// Carpatkiy kray, 1 (30), 18–24.

4. Navrocka, E. M. (1997). Cyganu Zakarpattia v posttotalitarnyj period (materialam periodičeskoj oblastnoj presy). Materials naukovopractical conference "Dergavne regulyvannja migetnichnuh vidnosun v Zakarpatti." Uzhgorod, 116–122.

5. Lehoczky, T. (1905). Munkacsi cziganyok. Ethnographia, Vol. XVI. Budapest, 189.

6. Itogi vsesojznoj perepisi naselenij 1959. Ukraine SSR (1963). Moscow, 84.

7. Itogi vsesojznoj perepisi naselenij 1970. Vol. 1-7 (1972–1974). Moscow, 75.

8. Materialu naukovopractical conference "Dergavne regulyvannja migetnichnuh vidnosun v Zakarpatti" (1977). Statustichni dani. Dodatku. Uzhgorod, 213–235.

9. Narodne gospodarstvo Zakarpatskoj oblasti. Statusticheskuy zbirnik (1980). Uzhgorod, 94.

10. Narodne gospodarstvo Radjnskogo Zakarpattja. Statusticheskuy zbirnik (1969). Uzhgorod, 78.

11. Naselenij Zakarpatskoj oblasti za danumi vsesojznoj perepisi naselenij 1979. Statusticheskuy zbirnik (1980). Uzhgorod, 67.

12. Naselenij Zakarpatskoj oblasti za danumi vsesojznoj perepisi naselenij 1979 (1990). Statusticheskuy zbirnik. Uzhgorod, 65.

13. Narodu mira. Istoriko-etnograficheskuy spravochnik (1988). Moscow, 644.

14. Nacionalnuy sklad naselenij Zakarpatskoj oblasti (zgidno perepisi 1989 g.) (1997). Materials naukovopractical conference "Dergavne regulyvannu migetnichnuh vidnosun v Zakarpattia". Uzhgorod, 78.

15. Radjnske Zakarpattja za 35 rokiv. Statusticheskuy zbirnik (1980). Uzhgorod, 89.

16. Chislennost sostav naselenij SSSR po danum vsesojznoj perepisi naselenij 1979 (1984)., 103.

17. Durych, J. (1993). Duse Podkarpatske Rusi. Praha, 175.

*Рекомендовано до публікації д-р істор. наук Патер І. Г.
Дата надходження рукопису 23.10.2015*

Малець Наталія Богданівна, доцент, кандидат історичних наук, кафедри країнознавства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, 88000
E-mail: malecoleksandr@ukr.net